

Sporda Çağının İlerisinde Olmak: Eski Türklerde Spor Kültürü ve Teknolojisi

İbrahim Yıldırım*

Giriş

Spor terimi sportif uygulamaların tarihsel derinliğine bakıldığında bilinenin aksine oldukça yenidir. Terim Orta Çağ'da ortaya çıkmış, günümüzde sahip olduğu kapsama alanına ve prensiplerine 19. yüzyılda ulaşmıştı. Sanayi Devrimi'nin teknik imkânları ve Aydınlanma düşüncesinin verdiği ilhamla, modern spor dediğimiz olgu İngiltere'de ortaya çıkmıştı. Sportif aktivitelerin tarihi ise insanlıkla yaşıt tutulmaktadır. Fakat spor terimi, sporu konu edinen disiplinler tarafından terim olarak ortaya çıkışından önceki tüm devirlerin fiziksel aktivitelerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bugün spor branşları olarak bildiğimiz çoğu etkinlik biçimlerinin insanlığın genel gelişim sürecinde biyolojik varlığını devam ettirebilmek için ürettiği çeşitli hareket formlarından spora evrildiğini söylemek mümkündür. Sportif aktivitelerin oluşumu yönündeki en önemli şart ise alet üretimi idi. Alet kullanımı, insanın kas-iskelet sisteminden ancak planlı egzersizlerle karşılanabilecek yoğun bir performans talep etmekteydi. Dolayısıyla bir aletin etkin kullanımına ilişkin beceriler, amaca uygun hareket formlarının ana uygulama öncesi yeterince tekrarlanmasıyla geliştirilebilirdi¹. Bu uygulama, antrenman anlayışının da erken izleri olarak değerlendirilebilir.

İnsanlığın yaşam tarzındaki ilk büyük kırılmayı getiren ve yerleşik hayat, tarım, hayvancılık, üretim fazlası, iş bölümü, takvim ve serbest zaman gibi kavramlarla karakterize edilen Neolitik Çağ, yeni yaşam tarzının yarattığı serbest zamanlarda artık zorunlu bir amaca bağlı olmayan bedensel aktiviteler

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, Ankara/TÜRKİYE, yildiran56@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-1618-3780>
DOI: 10.37879/978-975-17-6294-8.2025.7

1 Wolfgang Eichel, "Die Entwicklung der Körperübungen in der Urgemeinschaft", *Theorie und Praxis der Körperkultur*, C 2/S. 1, 1953, s.14-33.

için elverişli bir ortam sunuyordu. Bunun anlamı, geçmişten aktarılan hareket kültürü mirasının kullanım alanlarında değişme ve zenginleşme yaşanacağıdır. Nitekim sportif aktiviteler çeşitli vesilelerle düzenlenen şenlik, tören, bayram programlarının ana biçimlendiricisi konumuna yükselecekti. Zamanla bu uygulamalara savaşçı becerilerin geliştirilmesine yönelik ön hazırlık egzersizleri eklenecekti. İnsan vücudunu yüksek bir verimliliğe ulaştıran bu tür faaliyetler, zamanla, toplumların hayat şart ve tarzları, dini inançları, üzerinde yaşadıkları toprakların coğrafi yapısı ve iklimi gibi çeşitli faktörler tarafından etkilenecek, spor türlerinin değişik yön ve ağırlıklarda biçimlenmesine sebep olmuştur².

Bozkır hayat şartlarının üzerinde yaşayan bütün halklar için ortak olarak biçimlendirdiği kültüre “Atlı Göçebe Kültürü” ya da “Bozkır Kültürü” denilmektedir³. Aynı adla anılan Eski Türk kültürü, M.Ö. 3. binden itibaren Altay ve Tanrı dağları arasında belirmeye başlamış, M.Ö. 1700’lerden itibaren Orta Asya’ya yavaş yavaş hâkim olmuştu⁴. Atı çekme ve taşıma aracı durumundan kurtararak binek hayvanı haline dönüştüren bu kültür, ok ve mızrak taşıyan atlı savaşçılarıyla M.Ö. 800’lerde çevre kültürlerin atlı araba savaşçılığı hâkimiyetine son vermiş⁵ ve nihayet Osmanlı Devleti döneminde 16.-17. yüzyıllarda üç kıtaya yayılan bir üstünlük sağlamıştı. Bu bağlamda şu sorunun sorulması elzem gibi görünüyor: Farklı Türk halklarında, farklı zaman ve coğrafyalarda neredeyse kesintisiz süren bu üstünlüklerin kaynağı nedir? Her yaş, cinsiyet ve statüden bozkır insanı için tüm yaşamın, genel hareket formasyonu üzerine inşa edilen üstün becerilerin kazanılmasına yönelik hiç bitmeyen bir sportif antrenman sürecinden ibaret olması, ciddi bir fiziksel aktivite ve spor kültürünün gelişimine yol açmış olabilir mi? Tebliğimizin amacı da Türklerde böyle bir spor kültürünün varlığını, fiziksel becerilere yüksek kıymet biçme, uygulama alanları çeşitliliği, toplumda yarışmacı tutum ve davranış, yaygınlık düzeyi, destekleyici kurumsal yapılanmalar ve teknoloji kullanımı göstergeleri çerçevesinde örnekleriyle ortaya koymaktır.

2 İbrahim Yıldırım, “Uygulama Nedenleri ve Fonksiyonları Bakımından Türk Kültürünün Erken Devirlerinde Bazı Sportif Aktivitelerin Görünümü”, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, C I/S. 2, Nisan 1996, s. 48.

3 Mahmut Arslan, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 2.

4 Bahaeddin Ögel, *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 7.

5 Franz Hancar, *Das Pferd in prähistorischer und früher historischer Zeit*, Wiener Beitrag zur Kulturgeschichte und Linguistik, Band 11, Verlag Herold, Wien-München 1956, s. 528.

Kültürel Fenomen Olarak Sporun Göstergeleri

1. Farklı alanlarda anlam taşıma, özendirici avantajlar sağlama

Sporun bir toplumda kültürel bir fenomen haline gelmesi farklı göstergelerle ilgilidir. Eğer fiziksel beceriler toplumsal hayatın farklı alanlarında anlam taşıyor, diğer bir ifadeyle sosyal, ekonomik, askeri, siyasi avantajlar sağlıyorsa, o toplumda sporun ve buna dayalı kültürün yaygınlaşması için oldukça elverişli bir zemin oluşmuş demektir. O halde soralım: Acaba erken devir Türk toplumlarında fiziksel becerilere bağlı özendirici avantajlar söz konusu olmuş mudur?

İlk örnekler Hakan seçim yöntemlerinden bahseden Göktürk türeyiş mitlerinden:

“(Göktürk Devletini kuran) Aşina ailesi ise, (Türk’ün) küçük karısının soyundan geliyordu. Türk ölünce, 10 ayrı anneden doğan çocukların hepsi toplandılar ve aralarından birisini başkan yapmak istediler. Hepsi bir arada büyük bir ağacın altına gittiler ve orada şöyle anlaştılar: “Ağaca doğru, en çok kim yükseğe atlıyabilirse, o başkan olacaktır”. Aşina’nın oğlu, diğerlerinin arasında en genç olmasına rağmen, en yükseğe atladı. (Yüksek atlama rekorunu kırınca da), hepsi onu kendilerine başkan yaptılar.”⁶

Fiziksel beceriye dayalı bir statü kazanımına işaret eden “yükseğe sıçrama yolu ile Hakan olma” motifi, Altaylarda yaşayan Teleütlerin bir masalında da görülür:

“Hakan ölünce tahtı boş kalmış. Halk toplanmış. Altından iki direk yaptırmış ve direkleri getirerek köyün ortasındaki meydana dikmiş. Her direğin başına da yanar birer mum koymuşlar. Demişler ki, herkes bu iki direğin arasından atlayarak mumları düşürmeğe çalışacaktır. Kim en yükseğe atlar da bu mumları düşürürse, o bizim hakanımız olacaktır.”⁷

“Her efsanede hiç olmazsa bir öğenin gerçek ve akılla tutarlılık göstermesi gerekir.”⁸ tezinden hareket edildiğinde, Göktürk efsanelerindeki yükseğe

6 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 28; Bk. ayrıca, Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilge Su, Ankara 2011, s. 25; Hayrettin İhsan Erkoç, “Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri”, *Belleten*, C LXXXII/S 293, Nisan 2018, s. 62; Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 12.

7 Ögel, *Türk Mitolojisi*, age., s. 53.

8 Jan van Baal, *Man's Quest for Partnership: The Anthropological Foundations of Ethics and Religion*. Van Gorcum, Assen, The Netherlands, 1981, s. 169.

atlama yarışmaları anlatısı yeterince gerçekçi durmaktadır. Ancak biz yine de yüzyıllar sonrasına ait, yüksek fiziksel becerinin bireye statü avantajı sağladığı somut bir örnek olayla destekleyelim.

Selçuklu döneminde, XII. yüzyıl başlarında yaşamış Süryanî Mikail, Oğuz boy federasyonunda siyasal örgütün başında olan yabgunun seçimine ilişkin, katılımcılarından yüksek dikkat, konsantrasyon ve sinir kas koordinasyonu talep eden statü kazandırıcı bir hareket becerisi yarışmasına tanıklık eder:

“(Türkler) bir kral seçmek istediler. Boy başına bir kişi olmak üzere en önemli ve en saygın yetmiş boydan yetmiş başkan topladılar. Her biri eline bir çubuk alarak, yere çizilen bir dairenin içinde halka olup durdu. Aralarındaki anlaşmaya göre (havaya atılan) çubuklardan dairenin merkezine düşenin sahibi hükümdar olacaktı. Herkes elindeki çubuğu atabileceği kadar yükseğe fırlattı. Hepsi de dairenin dışına düştü. Yalnız biri, merkeze isabet etti, hem de toprağa dikine saplanarak. Bu çubuğun sahibi küçücük bir boyun başkanıydı ve o hükümdar oldu.”⁹

Mitleri destekleyen somut görgü şahitliklerine de dayanarak, fiziksel becerinin toplum içerisinde oldukça başat bir rol oynadığını ve bunun yüksek derecede motive edici bir unsur olduğunu söyleyebiliriz. O zaman statü kazanmanın en önemli araçlarından biri, belki de başlıcası, çeşitli fiziksel güç ve yeteneklerde sıra dışı konuma yükselebilmek olmalıydı. Sıra dışı sportif performans ile statü kazanımı ilişkisinin belki de en özgün örneklerinden biri Proto-Türk kültür çevrelerinden gelmektedir. Buna göre; okçulukta yüksek performans gösterenler, toplumda başlarına taktıkları çift şahin kanadı ile tanınmakta ve bir alplık teşkilatına üye olmaktaydılar. Okçuluk, güreş ve avcılıkta üstün başarı gösteren alpların “pi-yung” denilen ve toplantı yeri olarak kullandıkları binaları vardı. Timsali kılıç olan alplık teşkilatının M.Ö. 645 yılında mevcut olduğu ve Proto-Türk sayılan, milattan önceki 1000 yılda bugünkü Kuzey Çin’e hâkim olan Chou (Çu) sülalesi döneminde kurulduğu ifade edilmektedir¹⁰. Toparлак bir havuz içinde ve bir kale şeklinde olan bu binada Proto-Türkler, sonbahar ve gök ayınları esnasında kumandanın müzikle verildiği okçuluk yarışmaları yapıyorlardı. Pi-jung’da yapılan yarışmalarda eyalet beyleri ve yüksek rütbeli alplar, yetenekli okçular arasından seçiliyordu. Çünkü bu yarışmada musikinin işaret ettiği anda hedefi vurabilmek

9 Sencer Divitçioğlu, *Oğuz’dan Selçuklu’ya*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 20.

10 Emel Esin, “Türklerin İç Asya’dan Getirdiği Üniversalist Devlet Mefhumu ve Bunun “Ordu” (Hükümdar Şehri) Mimarisindeki Tezahürleri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, ed. Osman Okyar, Halil İnalcık, Meteksan Limited, Ankara 1980, s. 9.

yalnız maharet değil, terbiye, doğruluk ve kut belirtisi sayılıyordu¹¹. Yarışma karakterli okçuluk gösterilerine sahne olan ve sportif başarıyı sosyal hayatta dikey yükselme ölçütü olarak ele alan bir anlayışın sergilendiği bu binanın bir spor kulübü niteliği taşıdığı söylenebilir¹².

Güreş, tarihin aydınlatılabilmiş devirlerinden itibaren Türk toplumlarında yaygın olarak uygulanmış ve her an mücadeleye hazır insan gücünün oluşturulmasında, çeşitli tören, şenlik, anma ve kutlamaların biçimlendirilmesinde, yoğun ekonomik hareketlilik alanları olan panayır programlarının zenginleştirilmesinde, gençlere, toplumsal beklentilere uygun bedensel, zihinsel, ruhsal ve ahlâki niteliklerin kazandırılmasında ve yarışma duygularının tatmininde önemli fonksiyonlar üstlenmiş bir sportif aktivitedir. Destekleyici ve tamamlayıcı mahiyette olmak üzere genelde sporun, özelde güreşin toplumsal hayatta taşıdığı anlam ve işlev zenginliğini vurgulayan ilginç bir örnek Hunlardan geliyor. Nakledildiğine göre, herhangi bir bel bağlanan kahramanın kaybından sonra toplumu içine düştüğü yılgınlıktan kurtarmak amacıyla matem törenlerinde büyük güreş müsabakaları düzenleniyor; toplumun özgüveni yeniden tazeleniyordu¹³. Anma yıldönümlerinde de tekrarlanan tür bir organizasyonların varlığı, güreşin, toplumun zihinsel ve ruhsal bakımdan yeniden yaşanan hayata döndürülmesinde psikoterapik bir fonksiyon üstlendiğini göstermektedir.

Matem törenlerinde sportif faaliyetler düzenleme geleneğinin yaygınlığı eski Türk destanlarına da yansımaktadır. Manas destanında, Kırgız Hanı Köketaı'nın yuğ töreninde Karkıra yaylasında yapılacak spor yarışmalarına ırk, din ve dil ayırımı yapılmaksızın bütün civar iller hükümdar, han ve beylerinin, yarış atları, okçuları ve güreşçileri başta olmak üzere halklarıyla birlikte davet edildikleri anlatılmaktadır¹⁴. Spora barış misyonunun yüklendiği anlaşılan destanda yarışmaların hakem gözetiminde gerçekleştirilmesi, sporcular ve izleyiciler için bir yaylanın olimpiyat köyü benzeri hazırlanması, çok uluslu ve çok sporlu bir organizasyonun düzenlenmesi, ilgili halkın erken devir spor kültürünün yansıması olarak değerlendirilmeyi hak ediyor olmalıdır.

11 Emel Esin, *Türk Kosmolojisi: İlk Devir Üzerine Araştırmalar*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979, s. 57.

12 Yıldırım, "Uygulama Nedenleri ...", s. 50.

13 Cemal Alpman, *Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi ve Çağlar Boyunca Gelişimi*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 34.

14 Abdülkadir İnan, *Manas Destanı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972, s. 72-80.

2. Toplumda Sporun Yaygınlığı ve Yarışmacı Temel Tutum

Bir toplumda sağlam bir spor kültürünün varlığı sadece fiziksel becerilere kıymet verme ve yüksek performans yoluyla statü sağlama anlayışını yansıtan münferit tarihsel örneklerle izah etmek zordur. Acaba tüm bu örnekler toplumun yaşam tarzını ve felsefesini yansıtan yaygın bir fiziksel aktivite kültüründen mi süzölmektedir? Toplum yarışmacı bir temel tutuma sahip midir?

Eski Türk toplumlarının yaşam tarzına ilişkin bir değerlendirme ilk soru için açıklayıcı olabilir. Bozkır topluluklarında fiziksel beceriler askeri ve ekonomik ihtiyaçların gerektirdiği düzeyde geliştirilmek zorundaydı. Bozkır yaşam tarzında hayatta kalabilmek, binicinin atı ve okunun kusursuz bir uyum içinde kullanımına bağlıydı. Her çocuk bu gerçeğin içine doğuyor ve gelecekte rakiplere ve doğal çevreye karşı üstünlük sağlama hazırlıkları oyunusal formlarda erken yaşlarda başlıyordu. Tarihi kaynaklar, bu uygulamanın özellikle Türkler için tüm tarihsel süreçte değişmeyen bir kural olduğuna işaret etmektedir. M.Ö. II. ve M.S. XIII. yüzyıl kayıtları, Hunlardan Selçuklulara kadar geçen bin beş yüz yıl boyunca bozkır halklarının savaşçı karakterlerini hiç değişmeden koruduklarını, çocuk ve yetişkin eğitimleri üzerinden aktarmaktadır. Tanıklıklara göre, çocuklar küçük yaşlardan itibaren binicilik, hareketli hedeflere okçuluk ve avcılık denemeleri yapıyorlardı. Savaşçıların güç ve yetenekleri yay çekmedeki ustalıklarla ölçülüyordu. Savaş için eğitim yapıyorlardı. Hepsi çevik ve cesurdu. Bu onların doğuş ve tabiatlarındandı¹⁵. Toplumsal beklentilere uygun insan tipinin yetiştirilmesine yönelik bu tür etkinlikler, atlı ya da yaya, araçlı ya da araçsız amaca uygun her türlü hareket formlarını, her türlü iklim, mevsim ve arazi şartlarında en yüksek düzeyde uygulayabilme yetkinliği kazandırıyor. Kazanılan beceriler barış zamanlarında av partilerinde, sosyal organizasyonlarda oyun, eğlence ve yarışma formunda korunup geliştiriliyordu.

Göçebe Türk topluluklarının yüksek askeri nitelikleri çevre kültürlerce de gözlenmiş, kimilerince de kaçınılmaz olarak deneyimlenmişti. En çarpıcı ve etkileri kalıcı örnek erken İslam coğrafyasından gelmektedir. İlginçliği, Türkler için bahsettiğimiz karakteristik özelliklerini kaybetmemelerini sağlayacak donanımları bulunan bir şehrin kurulmuş olmasıdır.

15 Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülög)*, Ada Yayınları, İstanbul 1987, s. 220.

Abbâsî Halifesi Mu‘tasım (796-842) daha önce Arap ve Farslarda olan ordudaki ağırlığı tamamıyla Türklere vermişti¹⁶. Tercih nedenleri, Türk illerinde kendi doğal ortamlarında gözlemleyerek bizzat tanıdıkları Türklerin üstün nitelikleri, yiğitlik, mertlik ve güvenilirlikleriydi¹⁷. Ancak sayılarının hızla artmasıyla Bağdat’ın izdiham yaşanan dar cadde ve sokaklarında, hareketi merkez edinmiş doğalarının karşı konulamaz itişiyile pervasızca koşturdukları atlarıyla önlerine çıkana çarparak zarar görmelerine neden oluyorlardı. Şikâyetler karşısında Halife, Türklere geniş hareket alanı da sağlayacak yeni bir başkent kurmaya karar vermişti¹⁸. Zira Türklerin, Abbasîlerde de merkezi önemi haiz atların amaca uygun yetiştirilmesine sundukları katkı ve her an mücadeleye hazır hâlde tutulmasına yönelik geliştirdikleri yöntemler yüksek nitelikteydi. Tamamı hünere dayalı çok çeşitli atlı oyunları ile bir tür uygulama okulu olan avcılık, biniciyi olduğu kadar atı da eğiten sportif oyun ve etkinliklerdendi. Bunlar, askerî üstünlük sağlayarak hayatta kalmalarının ve çevre üzerinde hâkimiyet kurmalarının arka planını oluşturuyordu. Mademki bu özellikleriyle yeni bir coğrafyada değerlendirilmek isteniyorlardı, o halde yeni kurulacak şehir bu ihtiyaçlara cevap verebilecek donanımlara olabildiğince sahip olmalıydı. Nitekim atların üretilmesine, yetiştirilmesine, amaca uygun eğitimlerine, askerî tatbikatlara, sportif oyun ve yarışmalara uygun tesislerin yerleştirilebileceği büyük açık arazilere, doğal ortamda binicilik, atıcılık ve avcılık becerilerinin geliştirilebileceği, çeşitli stratejik taktik manevra denemelerinin yapılabileceği geniş av sahalarına, eğlenme, dinlenme ve serbest zaman değerlendirme gibi sosyal ihtiyaçları karşılayabilecek alan ve mekânlara sahip bir bölge arayışı sonuçlandırılmış ve “Türk zevkine göre¹⁹” planlandığına işaret edilen şehir kısa sürede kurularak, başkent Türk birlikleriyle birlikte Samerra’ya taşınmıştı. Artık tercih nedenleri olan özel niteliklerinin korunması mümkün olabilirdi²⁰. Soy karakterlerini kaybetmemeleri için diğer unsurlardan uzağa yerleştirildiler ve getirtilen Türk eşler dışında evlilikleri yasaklandı²¹.

16 Murat Bıyıklı, *Kuruluşundan Başkentlik Dönemi Sonuna Kadar Sâmerrâ*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2021, s. 3.

17 Ekrem Pamukçu, *Bağdat’ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 46.

18 Bıyıklı, *agt.*, s. 3.

19 Pamukçu, *age.*, s. 59.

20 Bıyıklı, *agt.*, s. 98, 99.

21 Bahattin Kök, “Samerra’nın Kuruluşu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19, Haziran 2003, s. 39; Hatice Kübra Topuz, “Abbasi Başşehri Samerra ve Abbasi Tarihinde Samerra Dönemi”, *İstem*, C IX/S. 18, 2011, s. 90.

Samerra'da, askeri tatbikatların, at yarışlarının ve atlı oyunların uygulanabilmesi için inşa edilmiş, uzunlukları 530 m ila 10 km arasında değişen, çoğu tribünlü beş adet yarış, eğitim ve oyun alanı bulunuyordu. Süvarilerin binicilik ve okçuluk becerilerinin canlı tutulduğu tesisler, birbirlerine yakınlıkları ve ortak kullanım alanlarıyla bir spor kompleksini andırıyordu. Dicle kenarında bol miktarda kara ve su kuşları barındıran geniş bir alan av sahası olarak tahsis edilmişti²². Böylece, bozkırda serbestçe at sürüp, dilediğince avlanma özgürlük ve ferahlığından sonra Bağdat'ın boğucu ve kalabalık dar sokaklarında bunalan Türklerin Samerra'da keyifleri yerine gelmiş olmalıydı. Samerra onlara bir tür yaşam, antrenman ve spor ortamı sunuyordu.

Tam da anlatılanlara sahne olan 9. yüzyılda Arap edebiyatının en seçkin simalarından olan el-Cahiz tarafından kaleme alınan Fezail'ül Etrak (Türklerin Faziletleri) adlı eserde eski Arapların gözünden Türklerin bozkır kültürüyle biçimlenmiş yaşam tarzları ve felsefeleri, karakter, kahramanlık ve meziyetleri hakkındaki düşünceleri zengin örnek olaylarla kayda geçirilmişti. Cahiz, Türklerde daha çok rastlanan en yaygın, en mükemmel, en ayırt edici, en üstün özellikler üzerinde durduğunu belirtir. Eserde Türklerin fiziksel, ruhsal ve ahlaki üstünlükleriyle yönetim becerileri çerçevesinde anlatılanlardan çıkarılan özellikler ekseninin odağını hareket kültürü oluşturmaktadır: Güçlü fiziksel yapıdadırlar, ordunun mihverini oluştururlar, etkili savaş stratejileri vardır. Binicilik ve okçuluk becerileri yüksektir; bu becerileri canlı tuttukları avcılığa düşkündürler. Kement atmada ustadırlar, takip edilemezler. At yetiştirmede uzmandırlar; bu hususta hem çoban hem seyis hem canbaz, hem baytar hem de süvaridirler. Bünyeleri hareket üzerine kurulmuştur; ikamet etmeyi, bir yerde uzun müddet kalmayı, az hareket etmeyi, az işle meşgul olmayı sevmezler, ömürlerinin at üstünde geçen günleri, yerde geçen günlerinden fazladır. Azimli, kararlı, gayretli ve çalışkandırlar, tembellikten, yavaşlıktan, işten kaytarmaktan, kendi işlerini başkalarına gördürmekten hoşlanmazlar. İyiliklerinden karşılık beklemezler, ruhi kuvvetleri bedeni kuvvetlerinden çoktur. Ateşli, hararetli, anlayışlıdırlar. Hatıraları çok, bakışları keskindir. Kıt geçimi acizlik, kanaatkârlığı azimsizlik, rahatlığı ayak bağı görürler. Muharebeyi terk etmeyi düşüklük sayarlar. Kılıç, ok, yay, mızrak, eyer gibi tüm araç gereç ve aletlerin yapımında kimseye ihtiyaç duymazlar. Özellikle savaş sanatında çok mahir oldukları için kabiliyetlerinin, yiğitliklerinin, kahramanlıklarının boşa gitmesini istemezler. Bu yüzden vatanlarını çok sevmelerine rağmen uzak diyarlara

22 Bıyıklı, *agt.*, s. 320-324.

gitmeyi göze alırlar. Kadınları da erkekleri gibidir²³.

Halifelerin başlangıçtan itibaren ordu komutanlarını seçme ve atamada aradıkları kriterler; cesaret ve atılganlık, yiğitlik ve kahramanlık, üzerine aldığı bir işi süratle neticelendirmek, kavrayış ve muhakeme, idare edebilme, bilgi ve tecrübe birikimi, ileri görüşlülük, savaş tekniği ve bilgisiydi²⁴. Kriterler en yoğun Türk istihdamının yaşandığı Abbasiler döneminde de geçerliydi ve bu özellikleri en çok Türklerde gördükleri aşikârdı. Bozkırdan Ordu görevi için seçilerek Halifeler tarafından 8. yüzyıldan itibaren İslam coğrafyasına getirilenler, daha sonraları tercih edildikleri askeri karakteristik özelliklerinin yardımıyla siyasi hakimiyeti de sağlayarak 250 yıldan fazla hüküm sürecek, resmî adı “ed-Devletü’t-Türkiye olan Memlûk Devleti’ni” (1250-1517) kuracaklardı.

Türklerde fiziksel aktivite kültürünün yaygınlığı için verdiğimiz yukarıdaki örnek, bozkırdaki doğal yaşamlarının sağladığı fizik performansları nedeniyle seçilen gençlerle ilgili olmasına rağmen yine de genele değil, yeni üstlendikleri görevleri gereği askeri bir zümreye aitmiş hissi uyandırıyor. Kaldı ki, tarihi kayıtlara geçen tanıklıklar, halkın günlük yaşamına ait uğraşlarıyla değil, saray çevrelerinin askeri, siyasi, sosyal, ekonomik ve sportif faaliyetleriyle ilgilidir. Sporun sivil alanda yaygın olup olmadığı, toplumsal yapıyla doğrudan ilgilidir. Nitekim Antik sporun ve olimpiyat oyunlarının yarışmacı temel tutuma sahip Girit-Miken Çağı toplumunun ürünü olduğu düşünülmektedir. XI. yüzyıl Selçuklu dönemi kültürü için en önemli kaynaklardan olan Kaşgarlı Mahmut’un Divanü Lûgati’t-Türk adlı eserinden anlaşıldığına göre Türk toplum hayatında en önemli iki unsur yardımlaşma ve yarışmadır. Yardımlaşma ile toplumun devamı, yarışma ile toplumsal gelişme ve ilerleme sağlanıyordu. Eser, tüm toplumsal alanlardaki yarışmalardan çok sayıda örnekler vermektedir. Bunların önemli bir kısmını spor, oyun ve eğlence kapsamındaki yarışmalar oluşturmaktadır²⁵. Bazı örneklerle, çöğen (çevgan) oynamada, top kapmada, top asmada, at koşturmada, güreşte, aşık oynamada, ayağa kalkmada, yürümede, seyirtmede, sıçramada, kaymada, dağa çıkmada, dağdan inmede, kopuz çalmada, dansta yarışılmaktadır. Ok gezleme, yay

23 Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Cahiz, *Hilâfât Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler’in Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 61-93.

24 Mustafa Zeki Terzi, “Abbâsi Devleti’nin Askerî Teşkilâtında Ordu Komutanlığı ve Rütbeli”, *Belleten*, C LIII/S. 206, Nisan 1989, s. 156.

25 Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı*, Güven Matbaası, Ankara 1973, s. 55-69.

germe, yay kurma, ok atma, ok atışma, at yürütme, at yarıştırmaya, suya dalma, suyu geçme yarışmaları ise ortaya ödül konularak yapılmaktadır²⁶. Yarışma örnekleri, Selçuklu dönemi Türk toplumunda, geçmiş dönemlerden devralındığı şüphesiz olan yarışmacı bir tutumun varlığını göstermektedir.

Kadınlara gelince... Ziya Gökalp'in, "Eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadın cinsiyetine hak vermemişler ve saygı göstermemişler" tespiti, kadının katılımı konusunda günümüzde de en çok sorun yaşanan fiziksel aktivite ve spor alanı için de geçerlidir. Kayıtlara göre Hun kadın ve kızları da at biniyor ve binicilik oyunlarına katılıyorlardı. Göktürkler devrinde (550-745) Hakan eşi 'Hatun'ların maiyetinde ok atmakta mahir atlı kadın birliklerin bulunması²⁷, eski Türk kültüründe kadınların sosyal hayata katılımlarında sportif aktivitelerin oynadığı belirleyici role işaret etmektedir. X. yüzyılda Volga Bulgarlarını ziyaret eden İbn Fadlan, genç kadın ve erkeklerin nehirde birlikte yüzdüklerini, hiçbir şekilde birbirlerinden kaçmadıklarını ve zina etmediklerini aktarmaktadır²⁸. Türk toplum hayatında kadının bütün faaliyetlere serbestçe katılmasını sağlayan en önemli etken kadına yönelik suçların en ağır şekilde cezalandırılmasıydı²⁹. Kadınların spora katılımları ve erkek bireylerle yarışabilecek performans düzeyine ulaştıkları Türk destanlarına da yansımıştır. Dede Korkut Kitabı'nda bazı Türk çevrelerinde erkeklerin evlenecekleri kızları güreşte, at yarışında ve okçulukta yenmeleri gerektiği anlatılmaktadır³⁰. Nitekim Kam Büre oğlu Bamsı Beyrek destanında Bamsı Beyrek ancak okçulukta, binicilikte ve güreşte üstünlük sağladıktan sonra Banu Çiçek ile nişanlanabilecektir³¹. Anlayışın toplumsal yaygınlığını yansıtır biçimde, Hazar şehri Sarkel'de bulunan ve Sır-deryâ Oğuzlarıyla ilgili olduğu sanılan VII.-VIII. yüzyıllara ait gümüş tepside Dede Korkut destanlarının bir safhasının, Banu Çiçek ile Bamsı Beyrek'in

26 Reşat Genç, "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C III, Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları Yayınları, Ankara 1977, s. 234 vd..

27 Emel Esin, *Türk Kültür Tarihi: İç Asya'daki Erken Safhalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 7.

28 İbn Fazlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi: Onuncu Asırda Türkistan'da bir İslam Seyyahı*, çev. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s. 57.

29 Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1975, s. 27.

30 Arslan Ergüç, Dede Korkut Kitabına Göre Türklerde Silahın Yeri ve Önemi, *Türk Kültürü*, C V/S. 58, Ağustos 1967, s. 760.

31 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 121-124.

güreştiklerine dair hikâyenin tasvir edildiği anlaşılmaktadır³². Sporun, eş belirleme veya eş olacak adayın sportif aktivitelerde yeteneklerini test etme gibi ilginç bir fonksiyon üstlendiği bu geleneğin devamını, özellikle çağımız Kazak ve Kırgızlarının evlenme törenlerinde gelin ve kızların katılımıyla uygulanan pek çok atlı oyunun varlığı ile görebilmekteyiz³³.

3. Teknoloji Kullanımı

Eski Türklerin genel kabul gören binicilik ve okçuluk becerilerinin yaygın bir fiziksel aktivite kültürü içinde erken yaşlardan başlatılan sistemli antrenman süreçlerinin doğal bir sonucu olması dışında, asıl ayırt edici katkının oluşmuş bilgi birikiminden yararlanarak, kullanılan araç gereçlerin etkinlik ve verimliliğini arttırmak için geliştirilen çeşitli teknik ve teknolojilerden kaynaklandığı söylenebilir. Kanıtlarını atlı okçuluk, kayak ve uzun mesafe koşusundan üç uç somut örnekle ortaya koyalım:

Okçulukta gösterilen yüksek performansın arka planında okçunun atış teknik ve becerisi yanında kullanılan yayın yapısı yatmaktadır. Türk yayı, Orta Asya'da alışıldık yay teknolojisinin ürünü olarak kompozit yapıdadır. Yayın iskeletini oluşturan ahşap kolların iç ve dış yüzleri boynuz ve sinir gibi organik maddelerle kaplanmaktadır. Ok ve yay boylarını kısaltan bu yöntemle atış mesafesi uzatılmakta, at üzerinde kullanım kolaylığı sağlanmaktadır. Yüzyıllara dayalı materyal-teknik bilgi birikimiyle yayın güç ve esnekliği boynuz ve sinir oranları değiştirilerek ayarlanabilmektedir. Ayrıca bu teknikle yay ömrü, yüksek kalitede ve iyi bakımlı bir Türk yayında iki yüz yıla kadar uzatılabilmekteydi³⁴. Diğer yandan, binicilik becerileri atlı okçuluğun temeli olan serbest elle at sürebilecek kadar mükemmelleştirilmişti. Atlı savaşçı şartlar gerektirdiğinde yayını germek, nişan almak ve ok atmak için serbest elle at sürebilmeliydi; zira bir dizi saldırılar, dönüşler, bozgun türü sözde çekilmeler ve yeniden saldırmalardan oluşan bozkır savaş taktiği, at üzerinde her yöne ok atabilmeyi zorunlu kılıyordu³⁵. Bu beceriye sahip atlı boylar, dörtnala giden at üzerinde her yöne ok atmak maharetiyle ün

32 Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı, İstanbul 2006, s. 18.

33 Bu tür sportif oyunlar hakkında tafsilat için bk. Keneş Cusupov, Kırgızdar, Kırgızistan Basması, Bişkek 1993, s. 530-585.

34 Ünsal Yücel, *Türk okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 10.

35 Heinz Meyer, "Zur Kultursoziologie der Leibesübungen der früheren Reitervölker", *Geschichte der Leibesübungen*, Bd. 2, ed. Horst Überhorst, Verlag Bartels & Wernitz, Berlin, München, Frankfurt 1978, s. 67.

salmışlardı³⁶. Engebeli arazilerde, hareket halindeki at üzerinde ve ellerle ata tutunmaksızın geriye dönerek hedefe isabet kaydetme becerisinin oldukça yoğun bir ön çalışma ve binicilik yeteneği gerektirdiği açıktır³⁷. Bu sıra dışı performansın ardında yatan temel belirleyicilerden biri de hiç şüphesiz ilk örnekleri deri ve ahşap olan ancak demir teknolojisiyle sağlamlık ve kullanım verimliliğine ulaşan dâhiyane ve fonksiyonel bir aparatı: Üzengi önceleri geriye ok atışta bacaklarını atın karnına bastırarak dengesini korumaya ve kayışını sırtına doladığı dizginden destek almaya çalışan binici³⁸, teknoloji tarihinde bir devrim niteliğinde görülen üzeninin icadıyla at üzerindeki hareket kabiliyetini arttırmış, savaşlarda vuruş gücünü kuvvetlendirmişti³⁹. Üzengi, bozkır savaşçısının ağırlığını basabileceği bir zemin bulan ayaklarına vererek at üzerinde daha dengeli ve güvenli duruşuna, atın daha kolay sevk ve idaresine ve daha geniş bir açıda ok atabilmesine imkân tanımıştı. Bozkır halklarının tarihini yazan Grousset, Hunlarda M.Ö. III. yüzyılda varlığı bilinen ve M.Ö. I. yüzyıl Altay eyerlerinde görülen üzeninin Han dönemi (M.Ö. 206-M.S. 220) Çin kabartmalarında izine bile rastlanmadığını, üzeninin icadının Kuzeyin göçebelerine uzun süre yerleşik süvarilere nazaran bir üstünlük sağladığını belirtir⁴⁰.

Eski Türklerin kayakta kullandıkları teknolojinin kayak üzerindeki etkisi ve kayakçıya sağladığı kolaylık dikkat çekicidir. Kayak tarihi araştırmaları, kayağın çıkış bölgesi olarak Altay Dağları'nı göstermektedir⁴¹. Kayak konusunda Çin kaynaklarının verdiği en eski bilgiler genellikle Orta Sibirya,

36 Esin, *İç Asya'daki Erken Safhalar*, s. 2 vd..

37 Atlı Bozkır Kültürünün askerî ve ekonomik zorunluluklar karşısında geliştirdiği at üzerinde her yöne isabetli ok atabilme becerisi, kabak okçuluğu formunda gerek askerî bir idman aracı gerekse sosyal aktivitelerin biçimlendiren eğlenceli bir oyun olarak XV.-XVII. yüzyıllar arası Osmanlı hayatında da önemli bir yer tutuyordu. Oyunla ilgili tafsilat için bk. İbrahim Yıldırım, "Osmanlılarda Atlı Hedef Okçuluğu: Kabak Oyunu", *Anadolu Uygarlıklarında Spor*, ed. İbrahim Yıldırım, Timur Gültekin, Spor Yayınevi ve Kitabevi, Ankara 2012, s. 170-185.

38 Umut Kansoy, "Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı", *Türkiyat Mecmuası*, C XXXI/S. 2, 2021, s. 716.

39 Mutlu Kahraman, "Üzengi ve Eyerin Savaş Tarihindeki Önemi", *Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu*, Amasya 17-19 Kasım 2017, Bildiriler, ed. Nazan Kahraman, Metin Turan, Çiğdem Dürüst, Timur Yılma, Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu, Ankara 2017, s. 459.

40 René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 26, dn. 11.

41 Erwin Mehl, *Grundriss der Weltgeschichte des Schifabrens -Von der Steinzeit bis zum Beginn der schigeschichtlichen Neuzeit (1860)*, Beiträge zur Lehre und Forschung der Leibeserziehung, Band 10, Verlag Karl Hofmann, Schorndorf 1964, s. 11.

Altay-Sayan dağları ve daha kuzeyde yaşayan kavimlerle ilgilidir ve büyük ölçüde Türk, Moğol ve Tunguz halkları üzerinde yoğunlaşmaktadır⁴². Tang-Sülâlesi devrine (MS 618-917) ait kayıtlar, Orta Asya-Sibirya sınırını oluşturan dağlarda yaşayan ve 'Ağaç Atlı Türkler' (Muma Tukyü) denilen bir Kırgız boyundan bahsetmektedir. Orta Sibirya'nın Göktürk kabileleri de sığır kemiklerinden yapılmış buz kayaklarıyla koştuklarından 'Sığır Ayaklı Türkler' olarak adlandırılmışlardır⁴³. Burada söz konusu edilen kayma aracının tahtadan değil, sığır kemiğinden yapılmış ve karda değil buzda kaymak için düşünülmüş olması, günümüz buz patenine benzer bir kayma aracının Göktürkler devrinde geliştirilmiş olduğunu göstermektedir. Türk boylarından Basmılların avcılıkta kullandıkları kayakları, miladi 976-984 yıllarına ait Çin kaynaklarında tasvir edilmektedir. Buna göre, Basmılların 'Ağaç At' denilen, ön tarafı yukarıya kıvrık, altları, tüylerinin yönü arkaya dönük olmak üzere at postu ile döşeli kayakları vardı⁴⁴. Düzlüklerde ileriye doğru hareketi hızlandırmak için ellerindeki uzun sopalarla kara vuruyorlardı. Kayak tarihi araştırmacısı Mehl, bu tanımlamaya göre kayağın günümüz tekniğine uygun tarzda yapılmış olduğuna ve düzlüklerde kullanılan sopasıyla da Alp disiplini kayak tekniğinin 20. yüzyıl başlarındaki ilk formuna benzediğine işaret etmektedir⁴⁵. Kayağın yokuşlarda geriye kaymaması, inişlerde de kaymayı kolaylaştırması için yakın zamana kadar kayakçılıkta fok derilerinin üstlendiği fonksiyonu yerine getirmek için asırlarca önce kılları geriye yatık at derileri kullanmaları, Türklerdeki ileri bir kayak kültürünün varlığına işaret etmektedir⁴⁶.

42 Wolfram Eberhard, "Sport bei den Völkern Zentralasiens, nach chinesischen Quellen", *China und seine westlichen Nachbarn*, ed. Wolfram Eberhard, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1978, s. 139; Ayrıca bk. Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Türkler ve Komşularında Spor", *Ülkü*, S. 14, Mayıs 1940, s. 211.

43 Zeki Velidi Togan, "Eski Türklerde Kayakçılık", *Askeri Mecmua*, C 57/S. 115, 1939, s. 1166 s. 1165-1172.

44 Bin yıl sonra aynı coğrafyada benzer tekniğin aynı amaçla kullanıldığı bir uygulamaya şahit olan Erika Taube, Cengel-Sum Tuvalarının, atların baş derilerinden hazırlayarak çizmelerinin üzerine giydikleri, kılları geriye doğru yatık bir kar ayakkabısıyla kışın avcılık yaptıklarını ve inişlerde bunu kayak olarak kullandıklarını belirtmektedir. Bk. Erika Taube, "Zur Traditionellen Kleidung der Tuwiner des Cengel-Sum", *Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig*, Bd. 37, Akademie-Verlag, Berlin 1987, s. 122.

45 Mehl, *age.*, s. 63.

46 Yıldırım, "Uygulama Nedenleri ...", s. 56; Eski Türk kayakçılığının dip tarihiyle ilgili bir araştırma için bk. İbrahim Yıldırım, "Eski Sibirya-Altay Bölgesi Kayakçılığının Hippopod (At Ayaklı)lar Efsanesi ile İlişkisi", *Sibirya Araştırmaları*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Simurg, İstanbul 1997, s. 225-232.

Eski çağlarda haberci koşucularca da sağlanan haber iletiminde mesafelerin istasyonlarla bölünerek etaplı koşular formunda kat edilmesini sağlayan sistemler yanında, Osmanlılarda ki, mesajların ekstrem uzun mesafelere tek etaplı koşularla ve tek bir koşucu tarafından iletildiği peyk sistemi ilginç bir örnek oluşturmaktadır. 15.-17. yüzyıllar arasında uzun mesafe koşucuları olarak habercilik mesleğini sürdüren peykerin, özellikle uygulama teknikleri bakımından gelişmiş bir bilgi ve kültür düzeyine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bilim ve teknoloji kullanımıyla ulaştıkları koşu performansları ve donanımları geçmişte yabancı seyyah ve gözlemcilerin hayret ve hayranlığını uyandırırken, günümüz antrenman bilimcileri için de ilginç olabilecek uygulamalara sahiptir. Küçük yaşlardan itibaren planlı ve artırılmalı koşu antrenmanlarından sonra bir seçme sınavına tabi tutulmaları ve yüksek performans gösterenlerin yüksek ücretlerle göreve kabul edilmeleri, bu alanda iyi işleyen bir sistemin varlığını göstermektedir. Özellikle, koşuları esnasında karbonhidrat alımına devam ederek glikojen rezervlerini korumak, rahat bir burun solunumu sağlamak amacıyla ağızda delikli bir küre taşımak ve antrenmanlarla pekiştirilen belirli bir temponun sürekli korunabilmesi için dizlere bağlanan çingirakların periyodik tınlarından yararlanmak gibi performans arttırıcı birtakım yöntemlere başvuruyor olmaları, yasadıkları çağa göre ileri bilimsel ve teknik uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Habercilik ve yaya koşuculuğuna dayalı peyk sisteminin önemini kaybetmesinden sonra, Osmanlı uzun mesafe koşu kültürünün sportif anlamda cumhuriyete ulaşamamış olması Türk atletizmi için ciddi bir kayıptır⁴⁷.

4. Desteleyici Kurumsal Yapılar

Sadece seçilmiş branşlarda gösterilen özgün teknoloji kullanım örnekleri çoğaltılabilir ve bunlar Türklerde zaman içerisinde giderek gelişen ve zenginleşen bir spor kültürünün varlığını destekler mahiyettedir. Nitekim Proto-Türk kavimlerde erken izlerini gördüğümüz sporda sıra dışı performansa sahip alpların toplantı yeri ve statü belirleyici okçuluk yarışmalarına sahne oluşuyla bir spor kulübü niteliği taşıyan Pi-Yung gibi yapıların ilerleyen dönemlerde gelişerek spor tekkeleri gibi daha sağlam ve etkili kurumsal organizasyonlara evrilmesi sporun toplumda kültürel bir olgu haline gelmesinin bir sonucu olmalıdır.

47 İbrahim Yıldırım, "Atlı Halkın Yaya Haberci Koşucuları: Peyker ve Performansları", *Anadolu Uygarlıklarında Spor*, ed. İbrahim Yıldırım, Timur Gültekin, Spor Yayınevi ve Kitabevi, Ankara 2012, s. 199.

Özellikle Osmanlı spor okçuluğu örgütlenmesinin ulaştığı düzey, spor yönetimi ve organizasyonu tarihinde büyük bir demokratik sıçrama olarak değerlendirilebilir. Yönetiminde, danışma kurulu ve spor, eğitim, hukuk, güvenlik, muhasebe, tesis ve din görevlileri bulunan Okçular Tekkesi, rekortmen sporcular arasından seçilen yöneticileri, kurumsal yapılanması, yasası, bağlayıcı kuralları, sporcu sicil ve lisans kayıtları, objektif mesafe ölçümleri, yüksek performans çabası, bireysel ve bölgesel rekabet anlayışı, rekor olgusu ve rekor tescil işlemleri, bürokrasisi ve katılımı fırsat eşitliği ile Sanayi Devrimi sonrası 19. yüzyılda oluşan modern sporun prensiplerine çok daha önceden, 15. yüzyıl sonlarından itibaren sahip bulunuyordu.

Spor ve kültür ilişkisi söz konusu olduğunda rekor anlayışı şüphesiz yüksek bir aşamayı gösterir. Rekor, en yüksek performansın sayısal ifadesidir ve çok hassas bir kayıt bürokrasisini zorunlu kılar. Yüksek spor kültürü göstergesi olarak “rekor” olgusu Batı’da 19. yüzyıl ürünüdür ve sporda ilk 1883’te kullanılmıştır. Türklerde 15. yüzyıldan itibaren rekor kayıtları mevcut olan menzil okçuluğunun rekor terminolojisi, modern sporun rekor terminolojisinden daha zengindir: *Menzil sahibi* (rekortmen), *menzil almak*, *menzil atmak*, *menzil aşmak*, *menzil bozmak* (rekor kırmak), *menzil atışı* (rekor kırmak için yapılan ok atışı), *menzil sürmek*, *taşını sürmek*, *yerini sürmek* (kendi rekorunu kırmak), *menzili boza yazmak* (rekor kırmaya ramak kalmak), *menzili yakın atmak* (rekora yakın atmak, rekor kırmaya bir taş kalmak), *menzile bünyad urmak* (uzun zaman kırılmamış bir rekoru kırmak), *bedel atmak* (rekoru egale etmek), *bedele kalmak* (bir önceki rekora kadar ulaşmış bir türlü geçememek)⁴⁸. Rekor anlayışının önemli bir göstergesi ve sonucu olarak, sporcuların rekor kırma çabaları Osmanlı kentleri arasında amansız rekabetlere yol açarken, imparatorluğun Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu’daki kentlerinde rüzgâra açık alanlarda kurulan 38 Okmeydanı’nda sporcular, rekor taşı diktirerek adlarını ölümsüzleştirmek amacıyla sürekli bir yüksek performans çabası içindeydiler.

Sonuç olarak, eski Türk toplumlarının çevresel üstünlüklerinin arka planında aynı zamanda yaygın bir fiziksel aktivite ve spor kültürünün de yattığı, sporun toplumsal yaşamın farklı alanlarda anlam taşıdığı ve yüksek performansın sosyal, ekonomik, askeri, siyasi ve idari avantajlar sağladığı, sporun kullanım alanları ve üstlendiği işlevlerinin zenginleştirildiği, her yaş, cinsiyet ve statüden bireylerin spor yapma alışkanlıklarının bulunduğu,

48 Geleneksel okçuluk terim ve deyimleri için bk. Yücel, *age.*, s. 391-430.

yarışmacı tutum içindeki toplumda spor kültürünün yaygınlaşması için elverişli ortamın oluştuğu ve doğal olarak çok sayıda spor ve oyun türlerinin ortaya çıktığı, geliştirdikleri teknik ve teknolojilerle araç gereçlerin optimal verimde kullanımını sağladıkları, destekleyici kurumsal yapılanmalara gittikleri ve yüksek spor kültürel bir gösterge olan rekor anlayışına 15. yüzyıl gibi erken bir tarihte sahip oldukları anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Alpman, Cemal, *Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi ve Çağlar Boyunca Gelişimi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- Arslan, Mahmut, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.
- Baal, Jan van, *Man's quest for partnership: the anthropological foundations of ethics and religion*. Van Gorcum, Assen, The Netherlands 1981.
- Bıyıklı, Murat, *Kuruluşundan Başkentlik Dönemi Sonuna Kadar Sâmerâ*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2021.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- Divitçioğlu, Sencer, *Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülüg)*, Ada Yayınları, İstanbul 1987.
- Divitçioğlu, Sencer, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- Eberhard, Wolfram, "Çin Kaynaklarına Göre Türkler ve Komşularında Spor", *Ülkü*, S. 14, Mayıs 1940, s. 209-215.
- Eberhard, Wolfram, "Sport bei den Völkern Zentralasiens, nach chinesischen Quellen", *China und seine westlichen Nachbarn*, ed. Wolfram Eberhard, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1978, s. 128-143.
- Eichel, Wolfgang, "Die Entwicklung der Körperübungen in der Urgemeinschaft", *Theorie und Praxis der Körperkultur*, C II/S. 1, 1953, s. 14-33.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- Ergüç, Arslan, *Dede Korkut Kitabına Göre Türklerde Silahın Yeri ve Önemi*, *Türk Kültürü*, C V/S. 58, Ağustos 1967, s. 752-763.
- Erkoç, Hayrettin İhsan, *Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri*, *Belleten*, C LXXXII/S. 293, Nisan 2018, s. 51-82.
- Esin, Emel, *Türk Kosmolojisi: İlk Devir Üzerine Araştırmalar*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979.

Esin, Emel, *Türk Kültür Tarihi: İç Asya'daki Erken Safhalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

Esin, Emel, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı, İstanbul 2006.

Esin, Emel, “Türklerin İç Asya’dan Getirdiği Üiversalist Devlet Mefhumu ve Bunun “Ordu”(Hükümdar Şehri) Mimarisindeki Tezahürleri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, ed. Osman Okyar, Halil İnalçık, Meteksan Limited, Ankara 1980, s. 9-25.

Genç, Reşat, “Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C III, Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları, Ankara 1977, s. 231-242.

Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 26, dn. 11.

Hancar, Franz, *Das Pferd in prähistorischer und früher historischer Zeit*, Wiener Beitrag zur Kulturgeschichte und Linguistik, Band 11, Verlag Herold, Wien-München 1956.

İbn Fazlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi: Onuncu Asırda Türkistan’da bir İslam Seyyahı*, çev. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s. 57.

İnan, Abdülkadir, *Manas Destanı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972.

Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1975, s. 27.

Kahraman, Mutlu, “Üzengi ve Eyerin Savaş Tarihindeki Önemi”, *Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu*, Amasya 17-19 Kasım 2017, Bildiriler, ed. Nazan Kahraman, Metin Turan, Çiğdem Dürüst, Timur Yılma, Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu, Aralık 2017, s. 459-468.

Kansoy, Umut, “Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı”, *Türkiyat Mecmuası*, C XXXI/S. 2, 2021, s. 711-774.

Kök, Bahattin, “Samerra’nın Kuruluşu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19, Haziran 2003, s. 1-42.

Köymen, Mehmet Altay, *Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı*, Güven Matbaası, Ankara 1973.

Meyer, Heinz, “Zur Kultursoziologie der Leibesübungen der früheren Reitervölker”, *Geschichte der Leibesübungen*, Bd. 2, ed. Horst Überhorst, Verlag Bartels & Wernitz, Berlin, München, Frankfurt, 1978, s. 11-81.

Ögel, Bahaeddin, *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Ekrem Pamukçu, *Bağdat’ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Roux, Jean-Paul, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilge Su, Ankara 2011.

Taşagül, Ahmet, *Gök-Türkler*, C I / Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Taube, Erika, “Zur Traditionellen Kleidung der Tuwiner des Cengel-Sum”, *Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig*, Bd. 37, Akademie-Verlag, Berlin 1987, s. 99-127.

Terzi, Mustafa Zeki, “Abbâsi Devleti’nin Askerî Teşkilâtında Ordu Komutanlığı ve Rütbeler”, *Belleten*, C/LIII/S. 206, Nisan 1989, s. 153-166.

Togan, Zeki Velidi, “Eski Türklerde Kayakçılık”, *Askeri Mecmua*, C 57/S. 115, 1939, s. 1165-1172.

Topuz, Hatice Kübra, “Abbasi Başşehri Samerra ve Abbasi Tarihinde Samerra Dönemi”, *İstem*, C IX/S. 18, 2011, s. 83-112.

İbrahim Yıldırım, “Atlı Halkın Yaya Haberci Koşucuları: Peykler ve Performansları”, *Anadolu Uygarlıklarında Spor*, ed. İbrahim Yıldırım, Timur Gültekin, Spor Yayınevi ve Kitabevi, Ankara 2012, s. 186-201.

Yıldırım, İbrahim, “Eski Sibirya-Alтай Bölgesi Kayakçılığının Hippopot (At Ayaklı)’lar Efsanesi ile İlişkisi”, *Sibirya Araştırmaları*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Simurg, İstanbul 1997, s. 225-232.

Yıldırım, İbrahim, “Osmanlılarda Atlı Hedef Okçuluğu: Kabak Oyunu”, *Anadolu Uygarlıklarında Spor*, ed. İbrahim Yıldırım, Timur Gültekin, Spor Yayınevi ve Kitabevi, Ankara 2012, s. 170-185.

Yıldiran, İbrahim, “Uygulama Nedenleri ve Fonksiyonları Bakımından Türk Kültürünün Erken Devirlerinde Bazı Sportif Aktivitelerin Görünümü”, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, C I/S. 2, Nisan 1996, s. 47-57.

Yücel, Ünsal, *Türk okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999.